

אחריות וחינוך

סמדר גונן

תקציר:

מטרת המאמר לבחון מהי אחריות, להראות שתי גישות מנוגדות ולהתריע על כך שבמוסדות להכשרת מורים, ובשל כך בבתי ספר אין מבררים מהי משמעותה של אחריות אלא מטיפים אותה.

המילה "אחריות" נובעת מהמילה אחרית, שמשמעותה, לאחר מעשה, כלומר, לעמוד מאחורי דברינו ומעשינו ולשאת בתוצאות שלהם. בד בבד עם זאת, היא נובעת גם מהמילה – אחר, כלומר, היענות כלפי האחר. במשמעותה הראשונה היא נסובה קודם כול על האדם עצמו ומחייבת חופש בחירה, יכולת חיזוי של התוצאות וגם ויכולת מניעה שלהם. במשמעות השנייה היא דאגה ואכפתיות כלפי האחר כעמדה מוסרית. המאמר ישווה בין גישה רציונלית הומניסטית התלויה בשיקול דעת ובבחירה, כזו הכרוכה בתפקיד, ואחריות אישית, לבין גישה רגשית של דאגה כלפי האחר. לאחר מכן יבחן האם קיימת אחריות במצב דטרמיניסטי. יבורר ההבדל בין אחריות אישית לאחריות קולקטיבית המעוגנת בהיותנו חלק מחברה בעלת ערכים מסוימים. לסכום, תוצג דרישה ללמד אחריות מגיל בית הספר ועד למוסדות הוראה, כדי שנוכל להביא את הילד לבגרות עצמאית ואחראית.

1. הגישה הרציונלית – הומניסטית לאחריות.

אחריות היא ערך מוסרי. היא קשורה בחלקה בתפיסתנו את השליטה בחיינו. האם אנו עצמנו שולטים בהם או שמא הסביבה והתרבות שולטים בהם. אלוהים, הורים, חינוך ונסיבות יכולים להיתפס כגורמים הכופים עלינו את בחירותינו ואינם משאירים לנו טווח חופשי לבחירה.

אם אחריות היא עניין של מחשבה ושל בחירה בין אפשרויות ושל בחירה במחויבות, היא אינה ערך עמו נולדים, אלא היא ערך הנלמד ועלינו לקבל אותו על עצמנו. תורות אקזיסטנציאליות מאמינות כי אדם נולד להיות חופשי ויכול וחיוב לבחור ולעצב את חייו, גם אם הוא מעדיף לברוח מן החופש ולקבל על עצמו את עולה ואזיקה של החברה רק כדי שלא יצטרך לקבל אחריות על החלטותיו. האדם נדרש לבחור בין אפשרויות והוא חייב להיות בעל יכולת לצפות את התוצאות של בחירתו, ויכולת למנוע אותן אם הן גרועות.

סארטר (1988) מדגיש את המעמד הרם של ערך האחריות כמרכז של אישיות חברתית בוגרת. "האדם הוא פרי מעשיו" הוא נבחן במעשיו ולא בהיותו או ברעיונותיו. "האדם אחראי לחלוטין" בהיותו אדון לעצמו, וכך מכלול האחריות לחייו נופלת על כתפיו. הבחירה המתנה אחריות אינה רק על המעשים אלא על תכונות, ערכים ואופי. סארטר מסיק מתוך האחריות העצמית אחריות גם כלפי האחר ומוסיף שבנטילת

האחריות על עצמו הוא גם יוצר דמות אידיאלית לכלל בני האדם. (לסארטר אין תשובה טובה איך מתוך האחריות האישית אפשר להסיק אחריות כלפי האחר. מיד אחזור לנושא.) נטל האחריות גורם לחרדה הגורמת לניסיונות בריחה ולתירוצים ולהונאה עצמית. אלו מאפיינים רבים מנושאי תפקידים כאשר הם עומדים על תוצאות בחירותיהם המזיקות. סארטר טען שאין כל דטרמיניזם המאפשר בריחה מהאחריות, האדם נולד ונידון לחופש. בתורתו של סארטר חסרה נקודת מבט חשובה, והיא נקודת מבטו של ילד. (כך גם בתורות רציונליות קיצוניות אחרות כמו של קאנט ואין ראנד) עד בגרותו האדם אינו מסוגל ללקט את המידע הדרוש ואת היכולת לעצב את עצמו מכוח רצונו החופשי, ואז הוא כבר מעוצב באופן די הדוק. סארטר שלל את הרגש כתורם לערך מוסרי וכמתווה אחריות, (אף שאנו נוהגים לקרוא לאחריות רגש) ומדגיש את הפן הרציונלי. כמו כן, אינו סומך על יצרו הטוב של האדם ועל דאגתו לטובת הכלל. סארטר ניסה לחבר בין אינדיווידואליות קיצונית לבין זיקה לזולת כאילו אנו משליכים עליו ומחויבים כלפיו כמו אל עצמנו, כאשר הוא אינו מצביע על המהלך המחבר ביניהם. ג'ולומב (1990) מדגיש את המחויבות האנושית כלפי כלל האדם בבחירה הסארטרית, והקאנטיאנית – בחירה עבור כלל האנושות המיוצגת כביכול בבחירתי האישית.

לוריא (2002) טוען שהתרומה הייחודית והיחידה של סארטר להומניזם היא שכל אדם חופשי ליצור לעצמו את משמעות חייו. כלומר, לוריא דוחה את ניסיונותיו של סארטר לחבר בין אינדיווידואליזם למוסר הומניסטי כבלתי משכנעים. לוריא בוחן את הרעיון של סארטר (ושל קרישנמורטי) של כלל אוניברסלי אתי האומר שיש לנו אחריות על כל הסבל הנגרם בעולם. לא ברור, הוא אומר, בתוקף מה מוטלת עלי האחריות על הסבל רק בגלל שהוא גורם לי צער. האם העובדה כי אין בידי לפתור את המצוקה גורמת לי לאחריות? או שמעצם היותנו חברה מערבית דשנה היונקת את משאביה מהעולם השלישי המנוצל כבר נובעת אחריות?

אין בהסתייגות זו דחייה של הטענה כי אכן אנו אחראים לסבל בעולם אלא שהתקפות שלה אינה נובעת מתוך התורה של סארטר. ניתן להוסיף לאקזיסטנציאליזם גישות כמו של קרישנמורטי אשר מטיל את מלוא כובד האחריות על האדם הפרטי משום שהוא תורם לזוועה בעולם. "כל הצורות החיצוניות של שינוי שהביאו מלחמות ומחפכות לא שינו את הטבע הבסיסי של האדם החי בעולם מכוער עד מאוד. והשינוי אפשרי רק אם נבין לעומק ובאופן קונקרטי שאנו אחראים ללא עוררין למצב העולם. לכל מלחמה, לכל עוני ואומללות, בשל האלימות והתחרות, בשל הלאומנות, האנוכיות והאלוהים שלנו, בשל דעותינו הקדומות והאידיאלים שלנו ובשל היותנו חלק מחברה זוועתית ידועת מלחמות. כאשר נבין זאת, נבין שאין על מי לסמוך ואין מורה ומדריך, אין סמכות ואין פילוסופיה לאורה עלינו ללכת, אלא עצמנו בלבד. רובנו לא רוצים או לא מסוגלים לעשות את השינוי הנדרש כדי לקבל אחריות כבדה זו." (1977 ע' 14-15).

רוג'רס (1973) מדבר על משמעות החופש כחופש פנימי, כיכולת להיות עם עצמי, כתכונה של אומץ המכשירה אדם לצעוד מתוך בחירה לקראת אי ודאות. אין לברוח מהנטל של היות אדם אחראי לעצמו, הבוחר את עצמו באחריות. כך אחריות מותנה בחופש. וחופש מותנה בתפיסתנו את עצמנו כחופשיים. כפסיכולוג רוג'רס (Rogers, 1961) מתווה שלבים בהתפתחות אישיות שלמה, בוגרת ואחראית. בוגר ברמה ראשונה הוא מקובע ואינו מתקשר עם עצמו ומרוחק מרגשותיו, אינו רואה בעייתיות בעצמו אלא משליך את בעיותיו על הסביבה ומכאן שאינו מסוגל לקבל כל אחריות על רגשותיו ופעולותיו. ככל שהוא יפתח מודעות בשלבים גבוהים יותר, הוא יגלה את בחירותיו וכך יוכל לקבל אחריות מלאה על חייו.

כך גם פראנקל רואה בקבלת האחריות את מהות הקיום של האדם. בסיס הלוגותרפיה הוא "חיה כאילו חיית את חיך בפעם השניה וכאילו קלקלת מעשיך בפעם הראשונה, כשם שאתה עומד לקלקלם עכשיו". (1970, ע' 132). ציווי כזה ממריץ את האחריות משום שהוא מכריח אותו לשקול כאילו בשנית את התוצאות של פעולותיו הפוטנציאליות.

האחריות האקזיסטנציאלית היא קשה מנשוא ומובילה לחרדה ולדאגה, אלו יובילו להכחשה להונאה עצמית ולבריחה מן האחריות ומן החופש.

אחריות ותפקיד.

הגדרת האחריות היא מרכיב הכרחי בכל תפקיד שאנו נוטלים על עצמנו, בין אם זהו תפקיד כחלק ממהלך החיים, כמו נישואין, הורות, פרנסה, נהיגה וחברות, ובין אם זהו תפקיד אותו אנו ממלאים כחלק מחברה, כלומר, מקצוע, עיסוק, אזרחות, ומנהיגות ברמות שונות.

ברגע שבחרנו לקבל עלינו תפקיד, אנו חותמים על הסכם שאינו בהכרח כתוב אך הוא מחייב אותנו ועלינו להיות מודעים למגבלות הנגזרות מתוכו.

כל חייו החברתיים מעוגנים בתפקידים ולכן ייתכן שאין כלל לדבר על אחריות אישית ממשית משום שהיא באה לידי ביטוי רק כאשר אנו פועלים מחוץ לעצמנו, כלומר, פועלים בתוך העולם האנושי ולפיכך מעורבים בו, ולפיכך נושאים בתפקיד המתנה אחריות על פעולותינו.

אנו יודעים מהי אחריות באופן גלובלי ולא מנוסח, ורק כאשר מתרחש אירוע, או אסון, נשאלת השאלה על מי להטיל את האחריות ועל מי לשאת בנטל התוצאות, (בערבית המילה לאחריות היא מסאוליה, כלומר, הנשאל). וכך דנים, מחפשים ועסוקים בהקמת ועדות להטלת האחריות ולהסקת מסקנות. יותר משעסוקים בתוצאות הרות הגורל, עסוקים בחיפוש האשמים. אפילו נתלים בתוצאות החקירה כאילו הן ישיבו את המצב לקדמותו. הטלת האחריות על בעל תפקיד רם יותר כביכול מנקה אותנו מהאחריות.

2. גישה רגשית הומניסטית לאחריות.

הגישה הרגשית מעמידה את האחר ואת הדאגה לו במרכז. אחריות נובעת מהמילה 'אחר', מהיענות לאחר responsibility. לוינס העמיד את כל תורת המוסר שלו על מושג האחריות כלפי האחר וטען כי היא קודמת לגיבוש הזהות והאחריות העצמית. ברגע בו אנו עומדים מול נוכחותו של האחר מתעוררת בנו אחריות כלפיו. לוינס טען שאין משמעות לחופש בלא האחריות שיש לנו כלפי הזולת, משום שהאחריות היא ייעוד שרק מתוכו נובע החופש. איננו בוחרים באחר ובקבוצה, אלא האחר מכתוב לנו אחריות מכוח נוכחותו מולנו. הבחירה מתאפשרת רק על ידי ההיענות כלפי נוכחותו של הזולת ועל ידי פעולה שאף אחד מלבדנו אינו יכול לבצע בהתקשרות מיוחדת זו. היותנו בני אדם מוסריים כופה עלינו דאגה לאחר גם אם לא בחרנו בה.

לוינס כותב: "התגלותו של האחר המוחלט היא פנים, שבהן הזולת קורא לי, ומסמן לי סדר, באמצעות מערומיו, באמצעות דלותו. נוכחותו היא שתובעת מענה. ה"אני" אינו מגיע רק לידי הכרה בצורך לתת מענה, כאילו מדובר בחובה או במחויבות מיוחדת שעליו להחליט בעניינה. מעצם מעמדו הוא כל כולו אחריות. להיות "אני" מסמן אפוא להיות חסר יכולת להתנער מאחריות, כאילו כל בניין הבריאה מוטל על כתפיו... אחדות ה"אני" היא העובדה שאיש אינו יכול לענות במקומי. ה"אני" מול ה"זולת" אחראי עד אין סוף." (2004 ע' 71-72). כלומר, אין כאן עניין לבחירה, אלא לנשיאה בנטל שממנו נובעת פעולה אחראית. "הזולת מטיל עליו אחריות שאין להתכחש לה, אחריות שלא החליט לקבל עליו, אבל אינו יכול להתחמק ממנה." (שם, ע' 98). "זו אחריות הקודמת לחירות. אחריות הקודמת לכל התחייבות חופשית." (שם ע' 100). לוינס טוען כי הרגישות של האדם כלפי הזולת מתעוררת בסובייקט עוד טרם שיהיה לפניו אובייקט, היא מעין נטייה השייכת לטבע האדם. רגישות זו מולידה את האחריות לעצמו ולאחר ואין הוא יכול לחמוק ממנה. אחריות זו אינה שוללת את החופש משום שהיא אינה מוטלת מבחוץ על הסובייקט אלא כל כולו הוא האחריות הזו ולכן היא אינה כופה עצמה מבחוץ עליו וכך אינה מנוגדת לחופש. "הפסיביות הטהורה הקודמת לחירות היא אחריות. אך האחריות שאינה חייבת דבר לחירות שלי היא אחריותי לחירותם של האחרים." (שם, ע' 105). "האני כאחראי לזולת הופך לבן ערובה של כולם - כלומר, מחליף את כולם, שכן הוא עצמו אינו בר החלפה - והוא בן ערובה של כל האחרים שבדיוק בהיותם אחרים אינם שייכים לאותו מין שאליו שייך האני, משום שאני אחראי להם בלי לדאוג לאחריות אלי, משום שגם לה אני, בסופו של דבר ומראש, אחראי - האני, אני אדם הנושא על כתפיו את העולם." (שם, ע' 108). "לסבול מהזולת פירושו להיות אחראי לו, לשאת אותו, להיות במקומו, להיות מותש על-ידו. למן הרגישות, הסובייקט הוא למען האחר" (שם, ע' 123). ולבסוף הוא טוען שרק מתוך אותה אחריות נולד אני שאינו בר החלפה. האחריות הבלתי מוגבלת הזו מסמנת את האני.

הגדרה כזו מסיטה את מבטנו מהאינטרס העצמי כלפי האינטרס של האחר, אנו אמורים לבחון את הסביבה ובעת מצוקה לפעול כאילו אין איש מלבדנו יכול לעזור בו ברגע.

לוינס פונה אל הנוער כאילו ממנו תבוא גאולה והוא יהיה מסוגל למצוא מחדש את האחריות תחת שכבה עבה של יצירות ספרותיות המשחררות אותו מאחריות. כלומר, החיים האמיתיים ולא הספרותיים הם אלו שיציבו ויכוננו חזרה את האחריות האוטופית של לוינס. (הוא רומז כאן על שיטה הנהוגה בבתי הספר, כביכול המוסר הוא ענף של דילמות ספרותיות.)

הגישה של לוינס אמנם מייחסת את האחריות לטבע האנושי, אך יחד עם זאת, יש בה מן התמימות באשר למציאות אנושית. משום שאם הוא צודק, מדוע רובנו, רוב הזמן, מדחיקים את האחריות לטובת ההונאה העצמית.

לוינס (1995) מעמיד את ההווה האנושית על האחריות, כפי שסארטר העמיד על חירות. הוא טוען שהאחריות כלפי האחר היא המבנה המהותי של הסובייקטיביות, כלומר, הסובייקט הוא מוסרי ואחראי כלפי מה שאינו הוא עצמו. האחריות כלפי הזולת מוטלת עליו גם אם אינו נוטל אותה. הקשר לאחר הוא קודם כול קשר של אחריות. האחריות אינה באה כתמורה למהו, ואינה עניין ליחסי גומלין. ייתכן שחלק מההבדל בין סארטר לבין לוינס, הוא שהראשון מזהה אותנטיות עם מודעות עצמית שיש בה מן הבדידות שרק מתוכה נובעת ההכרות עם הזולת אף אם אין רוצים בה. בעוד לוינס יוצא מהכיוון המנוגד. הוא רואה באותנטיות גילוי של אחריות שרק מתוכה נובעת מודעות ובחירה והסרת הלוט של ההונאה העצמית.

ההגדרה של לוינס תואמת יותר מאפיינים של קבוצות דטרמיניסטיות ודתיות במהותן. אם אחריות נולדת ברגע המפגש עם האחר, הרי שנוער הגדל ביחד, על אותן דעות ואורח חיים, גדל לתוך נטל האחריות. חסר מרווח של חופש כדי לאפשר ביקורת והבנה של מהות האחריות. כדי ללמוד מהי אחריות אנו נדרשים קודם כול לטעות ולהבין את התוצאות של מעשינו האישיים ולהבין שיש לנו בחירה חופשית. רק לאחר מכן נוכל ליטול על עצמנו את האחריות כלפי עצמנו וכלפי האחר המושפע ממעשינו. לוינס מעמיד את האחריות לפני הרגשות. אחריות אינה מעשה של אהבה ואינה נובעת מתוך השכל, אלא היא נובעת מעצם היותנו בני אדם.

האחריות אינה הדדית, כלומר, אינה מבוססת על הסכם לחילופי משאבים ועזרה. היא בלתי תלויה בסיפוק הצרכים האישיים. היא אלטרואיסטית ביסודה, והיעוד שלה הוא הקיום החברתי. היא מחויבות של העצמי כלפי האחר בלא קשר למחויבות האחר כלפי מחויבות משמעה הסכם להחזר צרכים המבוסס בדרך כלל על סיפוקם בעבר. כך יש לנו מחויבות ואחריות כלפי הורינו המזדקנים, כלפי ילדינו המתבגרים וכלפי חברה בה גדלנו. מחויבות אינה נובעת מרצון, היא בהתאם לחובה מוסרית, ואם אנו ממלאים את

הצרכים של האחר מתוך אהבה, זו אינה מחויבות. המחויבות נובעת בחלקה מתלות של סיפוק הצרכים על בסיס העבר ואף אם בהווה אנו משוחררים מהצורך בסיפוק זה, המחויבות היא מעין אשראי בר תוקף לעתיד.

לוינס מעלה את ערך האחריות לדרגת גורל, ואפשר לראות בתורתו דטרמיניזם מסוג חדש. לא דטרמיניזם העומד כנגד חופש, אלא דטרמיניזם של אחריות והומניזם שאינו ניתן לבחירה משום שהוא טבוע בנו כבני אנוש. ייתכן שניתן לקשור זאת לאמונתו הדתית. ההגדרה שלו נוגדת את האקזיסטנציאליזם והחירות המוחלטת.

אפשר לראות בתורתו של גור-זאב המשך לגישה של לוינס. גור זאב טוען שהחינוך המנרמל מבטל כל אפשרות לקיום ה'אחר', כלומר, האחריות אינה יכולה להיות ערך בתוך מערכת חינוכית המבטלת את האחר. יותר מכך, ככל שהחינוך יעיל יותר כך הוא תורם להכחשת האחר. "החינוך המנרמל מחויב להבטחת הדה הומניזציה השיטתית של בני האדם." "תכליתה של הקולוניזציה של החינוך המנרמל היא להשכיח את אחרותם של האחרים". (1999, ע' 12). אם לוינס דיבר בעד גילוי האחר כקודם להכרה במהותנו, גור-זאב טוען שרק דרך דיאלוג חוץ חינוכי ניתן יהיה להכיר באחר, משום שהחינוך אינו מאפשר דיאלוג כזה.

גור זאב כותב "אחריותו של אדם נטועה בעמידה מול נוכחות הסבל ובהתוודעות להצלחה הכלל עולמית של מסע הגימוד של האנושיות. אחריות כזו מכוננת גם כלפי האחרות של האחר וגם כלפי האחרות החמקמקה של עצמנו. וכהתגברות תמיד על נירמולו." (2004, ע' 194). גור זאב מבחין בין מהות נשית כעמדה של מיעוט מן המהות הגברית השלטת, וזו עשויה לממש את החינוך שכנגד' אם רק תוכל להשמיע את קולה הייחודי, הרגשי, המפיס, האוהב והמבטא אחריות כלפי האחר.

דאגה כאחריות רגשית כלפי האחר.

דאגה היא צפיית תוצאות גרועות של אירועים שלעיתים בידנו למנוע. מכאן שדאגה היא חלק מהותי מהאחריות כלפי האחר. דאגה היא רגש חזק ולא נעים הפונה כלפי האחר הקרוב ומערב שיקולים אישיים שלנו בחייו. לדאגה משמעויות רבות: מדאגה עצמית, חרדה קיומית, ועד דאגה כרגש של שימת לב לחייו של האחר. דאגה כוללת ציפייה וכוונה להזהיר ולהכין מפני איום וסכנה. חוסר ודאות מגביר את הדאגה, ולעיתים המעמסה כה כבדה עד שאנו מתקשים להתמודד עמה יותר מאשר עם האירועים הגורמים לה.

גיליגן ונודינגס וכתומך בהן גם גור זאב מתווים מוסר ואחריות נשיים לעומת מוסר ואחריות גבריים. הם טוענים כי נשים מבינות דילמות מוסריות לא על פי כללים, נורמות חברתיות וחוקי מוסר, אלא בדרך של דאגה ורגשות אמפתיים כלפי הזולת.

גילגן (1982) יצרה מהפכה בתפיסה המוסרית בספרה 'בקול שונה', בהבחינה בין תפיסת מוסר גברית לנשית. דאגה למערכת היחסים היא הקול הנשי והקשר שלו לעולם. לעומתו הקול הגברי עסוק ביצירת גבולות, בהיפרדות, אוטונומיה, עצמאות וחופש. בנים מתפתחים על ידי משחק מיומנויות ארגון ותחרותיות מבוקרת. בנות מקריבות תחרות למען שותפות, ומכירות באחר כאדם שונה. הדילמה המוסרית הנשית נובעת מקונפליקטים הנוגעים לאחריות לזולת ולא מהתנגשות בין זכויות מתחרות. נשים פותרות בעיות בדרך סיפורית ולא בחשיבה פורמלית.

לטענת גילגן, הדילמות המוסריות צריכות להיגזר גם מהעולם הנשי של הזדהות ואחוה. ההכרה בתקפות העמדה הנשית להתפתחות מוסרית היא הכרה בחשיבות הקשר בין העצמי לאחר ובאוניברסליות של הצורך בחמלה ובדאגה. דבקות בעיקרון מוסרי לא מציאותי היא אידיאל פילוסופי. המוסריות היא נטילת אחריות ולא הגדרת זכויות. נשים פותרות דילמות מוסריות על ידי שיפוט מעשי ולא עקרוני, הן שופטות על פי השוני של הנסיבות ולא על פי צווי קטגורי. הבנת העולם שלהן משקפת מתווה חיים פחות אלימים ויותר יחסי תלות ואכפתיות. אסור לכבול את השיפוט המוסרי בכבלים של חוקים כלליים אלא מתוך רגש אחווה עמוק. נודינגס קוראת לחוקי המוסר האוניברסליים של קאנט 'שפת האבות' וזועקת על כך שקולן של האימהות שהוא קול של דאגה, רגישות קשובה ותומכת אינו נשמע. "נקודת המוצא של גישה מוסרית זו אינה במונחים וקריטריונים (מופשטים וחסרי פניות) אלא בעמדה נפשית הכמהה לקדם טוב אנושי קונקרטי (רווחה, שמחה, כבוד...) אתיקה של דאגה רגישה ואכפתית למצבו של האחר, זו אתיקה של הדדיות לא במובן של אמנות חברתיות בעלות אופי חקיקתי." (אלוני, 2005 ע' 349).¹

הגישה של נודינגס וגילגן מבוססת על דאגה ואחריות כלפי האחר אך בניגוד ללוינס היא קוראת להדדיות של קשר האחריות.

קרישנמורטי מציב אהבה כנגד חובה ואחריות וטוען כי "בחובה לא יכולה להיות אהבה, וכאשר ישנה אהבה, אין חובה ואין אחריות משום שאלו אינן נדרשות. לרוע המזל, רוב ההורים חושבים עצמם כאחראים לילדיהם וזו מתמצת בהוראות של עשה ואל תעשה. פסגת שאיפתם היא להיות בורגני מושלם וכאשר הם מכינים את ילדם לקראת החברה, הם מנציחים את המלחמה, הקונפליקט והאכזריות, והאם לזה אפשר לקרוא אהבה ודאגה? כאשר אוהבים מישהו מטפלים בו ברוך ובעדינות, לעומת זאת

¹ ספרו של נמרוד אלוני "כל שצריך להיות אדם" הוא ספר חשוב מאוד התורם לכל הוראת החינוך אך דווקא בו זועק מהכתרות חוסר השימוש במושג אחריות, אף שהוא מובלע בתוך הספר אין כל מאמר המתייחס למהותה.

כאשר מכינים אותו, מכינים אותו להיחרג למען אידיאלים. לו אהבתם את ילדיכם לא היו מלחמות." (1997, ע' 86-87). "אהבה היא הגורם היחיד שיכול לחולל מהפכה יסודית, אך היא אינה מכשיר תעמולתי. רק כאשר הדגל, האמונה, המנהיג והרעיון כתכנית פעולה, נושאים, תוכל להופיע האהבה." (2000, ע' 26).

אדם הופך להורה מתוך בחירה, ומכוח התפקיד הוא אמור לצפות את התוצאות הכרוכות בהורות. אחת הדאגות הנפוצות בישראל, היא של הורים שבנם משרת בצבא ביחידה קרבית. הם יכלו למנוע ממנו שרות ביחידה כזו. הרי יכלו לגדלו בארץ אחרת, ועצם הבחירה לחיות כאן, (אף אם כביכול מחוסר ברירה, כלומר, נולדנו כאן וזו הארץ שלנו) גורמת לאחריות. ישנה מודעות לסכנות בשרות הצבאי, ולמרות שחיי הילד הם הערך החשוב ביותר עדיין עלולים לוותר עליו לטובת המולדת. קיים פרדוקס שקשה אפילו לדבר עליו. האם יש להורים אחריות כלשהי על מות בנם בצבא? אפשר לבחון זאת מול רגשות האשם המלווים את ההורה לאחר מכן. דאגה עומדת בבסיס הדחף להתנהג באופן אחראי ואילו האשמה מצטרפת לאחר שלא פעלנו בהתאם לה.

מסקנות שוות מגישות שונות בשתי הגישות שהצגתי האחריות עומדת בבסיס של מהות האנושיות. הגישה של סארטר יוצרת מחויבות חזקה לאנושיות הנובעת מהיותנו בני חורין ובעלי יכולת לבחירה ולשקול דעת ולכן אחראים על חיינו ומכאן גם לחיי בני אדם אחרים. זו גישה אקזיסטנציאלית קאנטיאנית מוסרית. אין בתפיסה זו פנייה אל הרגשות ואין בה קשר בין האחריות לבין רגשות אמפתיה, חמלה ואחוה.

הגישה השנייה אמנם מיוצגת על ידי לוינס שאינו פונה אל הרגש כמתווה אחריות, ובדומה לאקזיסטנציאליסטים אחרים מעמיד את האנושיות על אחריות, אך היא אינה כלפי עצמנו אלא כלפי הזולת. גישה זו מציגה את הפן הרגשי של אחריות והיא מיוצגת על ידי גילגן. הגישה מתווה אחריות כרגש של אחווה וחמלה כלפי הזולת, כדרך התקשרות ואכפתיות.

ניתן לומר שהגישה הראשונה היא יותר פורמלית, ומגדירה אחריות תפקידית, בעוד הגישה השנייה היא יותר רגשית. מעניין איך אותו ערך, מתפרש בשתי דרכים כה מנוגדות זו לזו ולמרות זאת המסקנות הנובעות מהן דומות. האחת מעמידה את היחיד החופשי הבוחר באחריות במרכז, ואילו השנייה מדגישה קשר אחריות הכרחי כלפי האחר.

3. חופש מול דטרמיניזם.

קשה לנו מאוד לקבל את תנאי חיינו, ככאלו בהם הבחירה היא חסרת גבולות. נולדנו במקום מסוים ולפחות את הילדות עברנו בלא יכולת שיפוט ובלא תנאים לביקורת. רק עם ההתבגרות ועם קבלת כלים חינוכיים, (אם אמנם קיבלנו כאלו) מתאפשר לנו להעביר ביקורת ולמרוד כנגד הערכים והמעשים שלנו ושל חברתנו. ההבחנה עד כמה

חיינו תלויים בעצמנו ולא בגורל מוכתב מראש היא לב הויכוח בין האקזיסטנציאליזם לבין תורות אמוניות ודטרמיניסטיות.

קיימים מצבים המאפשרים לחמוק מאחריות על ידי השקפת עולם. אימוץ של תפיסה דטרמיניסטית, תירוצים, הצדקות ורציונליזציות (גולומב, 1990) מובילים על פי האקזיסטנציאליסטים להונאה עצמית ולהכחשת האחריות.

עוד דרך להיפטר מהאחריות היא דרכו של סקינר והביהביוריסם. אם כולנו פועלים על ידי אילוצים וחיזוקים שאינם בשליטתנו, הרי אין לנו בחירה ומכאן שלא חלה עלינו אחריות. סקינר טוען שאין ליחס לאדם יכולת שליטה, וזו טעות להתעלם מהשליטה של גורמים חיצוניים על חיינו, זו הזמנה לשואה. "במאנס להכיר בכך, עודדים מגיני החירות והכבוד שימוש לרעה בנוהגי שליטה, ובולמים התקדמות לקראת טכנולוגיה יעילה יותר של התנהגות." (1973, ע' 76-77).

רוג'רס (1961) מתנגד בתוקף לתפיסת עולמו החדש והאמיץ של סקינר וטוען כי התיאוריה של סקינר יוצרת עולם סינטי בו ניתן לשלוט באדם על ידי מניפולציות כך שיהפוך לאוטומט מחריד. עבור רוג'רס, להאמין כמו סקינר, שספונטניות, חופש, אחריות ובחירה אין להם קיום ממשי והם אשלייה, אינו מתקבל על הדעת. עולם סקינריאני לדעת רוג'רס יהרוס את האנושיות.

קיימים תנאים הפוטרים אותנו מאחריות, כמו: תכתיבים ביולוגיים, תנאים פסיכולוגיים רגשיים וחברתיים, ואי-ידיעה.

אי ידיעה באשר להכרת כללי המציאות עלולה לגרום נזק בלתי הפיך. בכללי מציאות ניתן לציין: חוקי טבע, חוקי נהיגה, תנאי שטח של סביבה והביולוגיה האנושית. תפקיד ההורים והמחנכים מתמצה בהקניית כללי מציאות לצעיר כדי שיוכל להשתלב בה.

אי ידיעה של אירועים מקריים עשויה לפטור אותנו מאחריות, משום שנמנעה מאתנו היכולת לצפות אותם. לעיתים הויכוח על האחריות עומד כולו על השאלה האם האירוע אכן מקרי או צפוי, והאם היה עלינו לצפותו או לא. האדם הבוגר חייב לקחת בחשבון את סביבתו וחייב להיות בעל שפוט הולם. אי-ידיעה של כללי המציאות אם כך, אינה פוטרת מאחריות. זהירות ודאגה כחלק מאחריות, דווקא כוללות חיזוי של אירועים מקריים והגנה מפניהם.

ישנם גורמים שונים אותם אנו מכנים בלתי ניתנים לחיזוי או כאלו שנכפו עלינו ועליהם אינה חלה אחריות, הם נחשבים לגזרת גורל.

מבחינה ביולוגית נולדנו עם מבנה גוף מסוים הנוטה להשמנה, לדיכאון, להתמכרות, להעדפה מינית ואולי אפילו לשטיפת מוח. הכימיה במוח אחראית לליקויי למידה, לכשרונות מיוחדים וליכולות ולנטיות שלנו, ואת האופן בו נחוה את העולם ואת ההתקדמות בחברה. מכאן שאפשר להאשים את המוח בכישלונות שלנו ולא את עצמנו.

מבחינה פסיכולוגית נולדנו להורים בלא לבחור בהם. הם חינכנו אותנו ותוך כדי כך נבנו אצלנו דפוסי אופי והתנהגות שקשה להשתחרר מהם. לדוגמה, הורים שאינם מסוגלים לטפח את הילד, לחזקו ולתמוך בו, גורמים לחוסר ביטחון ולחוסר יכולת להשיג אינטימיות.

אומרים שילד מוכה הופך למבוגר מכה, זו הדרך בה הוא למד לתקשר ולהשיג את שלו והוא לא רואה דרך חלופית. יותר מכך, הדרך בה נחשפנו לרגשות ההורים שלנו מלמדת אותנו איך ומה להרגיש וקשה מאוד לשנות את הדפוס הרגשי הזה.

רגש כולל ציפייה וגורם לתגובה. אנו מצפים לאירוע גרוע בדאגה ולאירוע טוב בתקווה וכן וצופים איום בפחד. הצפייה והידיעה מה עומד להתרחש מקנה לנו אחריות. אוקלי (Oakley 1992) טוען שיש לנו אחריות על הרגש ככל שאנו צופים את התוצאות וגם אם אין לנו שליטה עליו, יש לנו אחריות על אי-נקיטת אמצעים למניעת הרגש, על-ידי שליטה בתנאים המוקדמים והימנעות מרגש. האחריות לרגש נובעת על-כן מהאחריות לאופיינו ולתכונותינו, לצעדים ולפעולות שבחרנו, וצפינו את תוצאותיהם. היכולת לבחון מחדש את הרגש מטילה עלינו אחריות, אף אם היא מעין אחריות בדיעבד. (גונן, 2003).

מבחינה חברתית הילד גדל אל תוך חברה בעלת ערכים אותם הוא לומד ומעריך. קשה להטיל עליו אחריות משום שהחינוך מסנוור את העיניים האישיות באור האחוה של האידיאלים.

קל להאשים את החברה בעוולות שאנו עושים. להאשים אותה בערכים שאינם מוסריים, אם כביכול לא ידענו שהם כאלו. אלו הערכים אותם הטמינו בנפשנו בצעירותנו ולא יכולנו לערער עליהם, ואם לא נהג על-פיהם נשלם מחיר גבוה של נידוי מהחברה. מעשים הנעשים תחת מעטה האמונה באלוהים, תחת אידאולוגיות חברתיות למיניהן מנערות את האדם מאחריות אישית לטובת אחריות קולקטיבית. פוליטיקאים, אנשי צבא ולעיתים גם אנשי רוח, אינם לוקחים בחשבון את הבורות והתלות של האזרחים במידע ובהפגנת הסמכות היודעת, יותר מכך הם מנצלים אותה לתועלת האידאולוגיה שלהם.

בשיעור שהתקיים במכללת אלקאסמי בה אני מלמדת חינוך לביקורת, העליתי לדיון את הרמיסה למוות של מאות עולי רגל במכה. סטודנטיות שרובן דתיות מאוד, אמרו לי פחות או יותר, שטוב למות במכה. הרי על כל אדם נגזר למות, ואם כך, הרי שבמכה עדיף. כלומר, הגורל משחק תפקיד בהחלטה מי למוות ברמיסה ומי להמשך חייו וחזרתו אל ביתו. תפיסה כזו מאפשרת להוביל ציבור שלם אל מלחמות ואל מותו בלא לשאת באחריות משום שרואים במוות הזה יעוד ולא חוסר טעם.

4. אחריות קולקטיבית.

האחריות ההדדית היא פעמים רבות אידיאולוגיה המשחררת את היחיד מאחריות כלפי עצמו ומטילה אותה על הקולקטיב.

קל לנו להפנות מבטנו, לכבות את הטלוויזיה ולא להפנים את מעשי החברה בה אנו שותפים ולכן גם נושאים בנטל של המצפון הקולקטיבי. תנאי ראשון לאחריות אישית הוא יכולת בחירה, וזו מוקצבת בקמצנות בחברה בעלת מוסר סגור. אמנם לכל אחד מותר למרוד, אך הוא כפות היטב לנורמות וללחץ חברתי. אחריות כרוכה בתפקידים ו"דין התנועה" משמש לעיתים כתירוץ כדי לבחור בתוך קונפליקט בין ערכי החברה לבין ערכים אישיים ופרטיים.

בובר קשר בין המצפון לאחריות והזהיר מפני בריחה מן האחריות שבקיום האישי אל הקולקטיביות הנרחבת. "המצפון ההמוני, המנוסה אמנם יפה בחיבוטים וליבוטים, אבל אינו מסוגל לתהות על יסודה וסודה של האשמה, ודאי שלא יהיה מוכשר לתבוע אחריות כזאת. לשם כך נדרש מצפון גדול יותר, מצפון שנעשה אישיי בכלו, שאינו מתיירא מפני הצצה למעמקים."

(1962, ע' 203). כלומר, כדי לייצר מצפון קולקטיבי הדואג לאחר נדרש קודם כול מצפון אישי מלא תוכן היכול להתנגד למצפון ההמוני הקולקטיבי, המתנער מאחריות ממשית. "ברור, שסכנה מתמדת אורבת לה להכרעה הישותית – אישית של האדם החי בחברותה מעצם עובדת קיומן של ההכרעות הקיבוציות כביכול. הריני מזכיר את אזהרתו של קירקגור "שרייה זו שאדם שורה בהמון, או שמפקעת אותו מן החרטה ומן האחריות או מכל מקום מחלישה את אחריותו, משום שאין ההמון מקצה לו אלא מקצת מהאחריות." (1959, ע' 190).

הפנר (2002) עזב את גרמניה ב 1938 בתחושת תעוב כלפי העם שלו. הוא חזר אליה רק ב 1954. הוא לא פרסם את הספר בחייו, ובנו פרסם אותו לאחר מותו. הפנר מספר על אבדן הזהות האישית לטובת זהות קולקטיבית. הוא טען שאושרם הפרטי של הגרמנים נבע מתוך תחושת ההשתייכות לעם. כל תוכן חייהם אף אם היה גרוע, סופק להם על ידי הקהילה. השפה השתנתה והפכה לעגה מתועבת, שצפנה בחובה עולם של טיפשות אלימה. מילים כמו: ערבויות, בני עמנו, מסירות נפש, רגבי אדמתנו, נוכרים, שימשו את ההמון להידברות. הפנר טען (אלו אינן מלותיי) שהלאומנות – התייפיות לאומית וסגידה של לאום לעצמו – היא ללא ספק מחלה רוחנית מסוכנת. גרמני ההופך להיות לאומני חדל להיות גרמני וחדל להיות אנושי. הוא שם לב שהפסיק להשתמש במילה 'אני', לא היה מתי ליישם אותה. "הרעות משתקת לחלוטין את חוש האחריות האישי. אדם החי בחברותא פטור מכל דאגה לקיומו ומכל מאבקי וקשיי החיים. הכל מסופק לו ואין לו דאגה בעולם. אלו מובילים לזיתור מוחלט על אחריות. גרוע מזה: הרעות פוטרות אדם מן האחריות לחייו בפני אלוהיו ובפני מצפונו. הוא עושה מה שעושים כולם. אין לו בררה, אין לו זמן להרהר. מצפונו הוא "החברים". (שם, ע' 187-186). "מדהים היה

להיווכח איך הרעות משחיתה באופן פעיל את כל היסודות של אינדיווידואליות." (שם, ע' 189).

דבריו של הפנר משמשים להדגשת הסכנות גם בחברה שלנו משום שהם מתריעים על אותה אחריות קולקטיבית הרסנית. אנו חייבים לשאול את עצמנו האם ילדים וצעירים אינם מוקרבים לעיתים על מזבח אמונה דתית או אמונה לאומית, ונהרגים על קידוש השם ועל אידיאלים.

הנכונות לשלם את המחיר הנובע מאחריות כמו גם את מחיר האכזבות הצפויות דורשת תעוזה. בני אדם הגדלים בתוך מסגרת חיים סגורה מפחדים מהעולם מחוץ לה. הם עשויים להצליח בתוך חברה מאורגנת שבה הם מתברגים לקולקטיב, כמו בעבודה, בצבא ובפוליטיקה, במקום בו ההתמודדות היא קולקטיבית וקיימת בה תחרות. כך החברה משמשת סולם להיעזר בו לעלות משלב הצלחה למשנהו. אם אין לנו אישיות משל עצמנו המובחנת מהחברה, ובוחרת את מעשיה, היא מתנהלת מאליה על פי תכתיבים של אלו המתווים את דרכה באופן דטרמיניסטי עבורנו, ואנו נוהגים על פי ערכי החברה ולא מתוך עצמנו, והמשמעות של האחריות מתבטלת כך.

אופטימיות כתרופת נגד לדאגה. "יהיה בסדר" שתי מילים המשדרות שמישהו אחר ישא באחריות ויש על מי לסמוך. החברה משתיקה אותנו על ידי יצירת אופטימיות כוזבת ונשיאת אחריות מעורפלת, בלי לדבר, בלא שנדע מי האחראי, כאילו מאלו יסתדרו הדברים. למשל, הטלוויזיה מלעיטה אותנו בתכניות ריאליטי של להרזות, לדגמן, לרקוד ולשיר. וכשנשאלת השאלה איך מתעללים בנשים ובגברים להנאתנו, התשובה היא שהם בחרו בזה. לא! הם לא בחרו, וגם אף אחד לא עוקב אחריהם לאחר הכישלון. הם נישבו מחוסר הבנה ועל ידי שטיפת מוח וסיכוי כספי וצורך להתפרסם. הכל הפך לבידור ול"יהיה בסדר". הטלוויזיה אינה עוקבת אחרי האנשים שחוו אסונות, היא מעבירה אותנו לאחר תמונות האסון אל הפרסומות העליונות המשדרות לנו "אל תדאגו, זה לא קרה אצלכם, לכם נועד גורל טוב יותר".

5. לימוד אחריות הוא החינוך.

ייתכן שהיעד המרכזי של החינוך צריך להיות לימוד אחריות. דיואי (1959) טען שהתכלית העיקרית של החינוך היא להכשיר את הצעירים לקבלת אחריות בעתיד ולהצלחה בחיים. תורתו עדיין מהווה אתגר יישומי ואף כי הוא נלמד ברוב המוסדות להכשרת מורים, טרם נמצאה הדרך ללמד מהי המשמעות של האחריות על חייו ועל חיי הזולת. דיואי טען שכל שיטת הלימוד היא של קבלה וציות ומכאן שאין כלל חופש להתפתח ולבחור ולכן בלתי אפשרי לדבר על אחריות מלבד בדרך של ציות. כמו כן, בתכנית לימודים שיעודה ציונים ושינון מידע, לא ניתן לכלול חינוך לאחריות משום שתכנית הלימודים מנוגדת במהותה ליכולת של הילד לבחור ולצפות את צרכיו

ותוצאות הלימודים שלו. היעד מוכתב על ידי משרד החינוך וההורים וכפוי על הילדים. חסרה התמודדות עם יחסי אנוש ועם יעדים הומניסטיים ולמעשה מבזבזים את המשאבים החינוכיים הטמונים בתקופת ההתבגרות על רכישת מידע ולא על פיתוח אנושיות ואחריות.

למשל, מה שנקרא 'בחינות הבגרות' יוצר רושם כאילו הן מכינות את הנער לבגרות, ואין בינם לבין בגרות כל קשר. הן מכינות את הנער לשינון, להרכנת ראש עד יעבור הזעם והוא ישתחרר אל עולמו ואל רצונותיו והתנסויותיו. הן מלמדות אותו לעיתים דבר גרוע יותר. איך עולם הבוגרים בנוי ואיך להתפרץ אל תוכו על ידי תחרות ואגרופי ההשכלה. הדיון במהות האחריות לא מוצג על ידי המחנכים אלא בדרך של הטפה. אחריות מלמדים תוך כדי ההתנסות. אי אפשר להטיל אותה אם פועלים מכוח חיזוני סמכותי. כדי שההתנסות לא תסכן את הילדים היא צריכה להתרחש בתנאים מבוקרים, מוגנים, שיחשפו אותם לאט אל תוך העולם הבוגר בו עליהם יהיה להיות עצמאיים, אוטונומיים ואחראים. ילד לומד דרך ניסוי והמחשה של אירועים, ואין ביכולתו לצפות את תוצאות מעשיו אלא על ידי התנסותו. כלומר, לא די שנטיף לו מה אסור ומה מותר אלא עלינו להניח לו לטעות בהחלטות ובבחירות שאינן פוגעות בו באופן חמור, כדי שיומחש לו חופש הבחירה. רק לאחר מכן יוכל ליטול על עצמו את האחריות כלפי עצמו וכלפי האחר המושפע ממעשיו. במוסדות חינוך אין מאפשרים לילד את ההתנסות הזו והמילה אחריות מגיעה כאשר הילד גרם לתוצאה לא מחושבת ומזיקה, ורק בדיעבד הוא מקבל על הראש מהמערכת המדברת אליו במילים גבוהות ותיאורטיות. הילד חייב מודל אישי ויציב לדאגה כלפיו, וממנו הוא ילמד לדאוג לאחרים. אם נשללת ממנו היכולת ללמוד מהוריו וממוריו מודל של קבלת אחריות, הוא לא יכיר בה.

גור זאב (1999) מציע כאלטרנטיבה למה שהוא מכנה 'חינוך מנרמל' את ה'חינוך שכנגד' ואולי ניתן היה לקרוא לו חינוך לאחרות. גור זאב דורש תיקון שיעמיד את המחויבות לאחריות כלפי האחר לחלוטין, כלומר, החריג, בראש הערכים החינוכיים. הכרה בסבל של האחר, ולא ניפוץ זהותו. כדי שנוכל ללמד ילדים מה זו אחריות עלינו קודם כולל למד את המחנכים והמורים, ואת ההורים לעתיד. ההכרה וההבנה של האדם האחר היא תנאי לאחריות כלפיו. יחד עם זאת אין לבטל את האחריות העצמית האקזיסטנציאלית העומדת בבסיס הבחירות וההחלטות שאנו לוקחים בחיינו. גם עליהם נדרש לשלם בעתיד וגם אליהם ניתן להכין את החניך אם ישכילו מוסדות החינוך לקבל עליהם את מלוא האחריות העומדת בבסיס תפקידם.

אצל גור זאב (2004) כמו אצל לוינס ניתן לראות מעין גישה דתית לחינוך לאחריות. גור זאב גם טוען שהוא אינו יכול שלא להיות דתי, הוא אינו יכול לברוח מאחריותו ומתשוקתו לעמוד מול החיים מתוך חרדת קודש ומתוך אהבה. זו אחריות נטולת אל דווקא משום כך עליה לשאת לבדה בכל כובד משמעות האנושיות.

הומניזם יכול להיות דתי, וזו הדת אותה עלינו ללמד בבית הספר. על כתביה, על ההיסטוריה שלה ועל הנחות הבסיס שלה. בצד ספרות, תנ"ך ואלגברה יהיה מקצוע לימוד חדש, 'אנושיות' ואחד מענפיו החשובים יהיו ערכים הומניסטים ובהם אחריות.

6. סיכום על זהירות.

זהירות משמעה אחריות. זהירות היא צפייה של תוצאות עוד לפני שהן התרחשו ומתוך כך, מניעה של הפעולה או פעולה נשלטת יותר שלא תגרום להן.

גור זאב (1999) מכנה פרק בספרו: 'המטפיזיקה של תאונות הדרכים וחינוך לציבוריות אלטרנטיבית' וטוען שאין כלל חינוך לזהירות בדרכים. אנו נדרשים להעלות מס לאל הכביש בצורה של קרבן אנוש ואיננו פועלים די נגד מנהג ברברי זה. הוא מתקבל כרע הכרחי במסגרת הטכנולוגיה והתרבות. קשה לשאת את ההבנה של האקראיות של תאונות הדרכים, המפגש המקרי על הכביש, כאשר מדובר בחיי אדם. יש להניח כי לנהג הפוגע לא היתה כוונה ממשית לפגוע בזולת, אלא שנהיגתו לא לקחה בחשבון את הסביבה ואת בני האדם האחרים, עצם ההתעלמות מטילה עליו אחריות. עדיין אין מאשימים אותו בזדון אך חלה עליו אחריות מלאה.

זהירות בדרכים והפסקת ההרג צריך להיות בראש הסדר החברתי משום שזו הפגנת האחריות העיקרית, כלפי חיי אדם הנוסעים במקרה באותו הכביש בו אנו משתמשים, אל גורלם הרע, ונקלעו לאלימות הבלתי אחראית של התנהגותנו. אין כלל מה לומר על אחריות אם החיים לא מתקיימים בשל הקטל האקראי בכבישים.

לפני לימוד של קרוא וכתוב, לפני תרגילי חשבון, לפני הוראת המחשב וההיסטוריה, צריך לחנך את הילד לשרוד בתוך העולם אליו אנו אמורים להכין אותו. ואחד התנאים ההכרחיים להישרדותו, היא מודעות לאחריות שלו, של הוריו, של שכניו וחבריו.

כדי שנוכל ללמד ילדים אחריות עלינו קודם כולל ללמד את המחנכים ואת ההורים לעתיד. ההכרה וההבנה של האדם האחר היא תנאי לאחריות כלפיו, אך יחד עם זאת אין לבטל את האחריות העצמית, זו העומדת בבסיס הבחירות וההחלטות שאנו לוקחים בחיינו. גם אליהם ניתן להכין את החניך אם ישכילו מוסדות החינוך לקבל עליהם את מלוא האחריות העומדת בבסיס תפקידם.

המאמר היה נכתב אחרת לולא התחלתי לכתבו לפני המלחמה אליה נקלענו. מלחמה המעלה בעיות כה רבות שהופכות חלק מהדרישות שלי לאחריות ואולי אפילו את ההגדרות לעוד יותר קיצוניות והכרחיות. מה יקרה אחרי שהתותחים ישתקו לזמן מסוים והאם כמו שטוענות נשים בצמרת, אילו נשים ואהבה היו בשלטון, המלחמות היו נמנעות.

ביבליוגרפיה :

- בובר, מ. (1959). בסוד שיח. ירושלים : מוסד ביאליק.
- בובר, מ. (1962). פני אדם. ירושלים : מוסד ביאליק.
- גולומב, י. (1990). מבוא לפילוסופיות הקיום. תל-אביב : משרד הביטחון
גון, ס. (2003). לדעת רגש. תל-אביב : מכון מופת.
- גור-זאב, א. (1999). פילוסופיה, פוליטיקה וחינוך בישראל. תל-אביב : אוניברסיטת
חיפה / זמורה ביתן.
- גור-זאב, א. (2004). לקראת חינוך לגלותיות. תל-אביב : רסלינג.
- גיליגן, ק. (1995). בקול שונה. תל-אביב : ספרית פועלים.
- דיואי, גי. (1959). ניסיון וחינוך. ירושלים : בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית
ומשרד החינוך.
- הפנר, ס. (2002). סיפור של גרמני. תל-אביב : חרגול.
- לוינס, ע. (1995). אתיקה והאינסופי. ירושלים : מאגנס.
- לוינס, ע. (2004). הומניזם של האדם האחר. ירושלים : מוסד ביאליק.
- לוריא, י. (2002). בעקבות משמעות החיים. חיפה : אוניברסיטת חיפה ומעריב.
- נודינגס, נ. בתוך אלוני, נ. (2005). כל שצריך להיות אדם. תל-אביב : מכון מופת והקיבוץ
המאוחד.
- סארטר, ז. פ. (1988). האקזיסטנציאליזם הוא הומניזם. ירושלים : כרמל.
- סקינר, ב. פ. (1973). מעבר לחירות ולכבוד. תל-אביב : גומא.
- פרנקל, ו. (1970). האדם מחפש משמעות. ירושלים : דביר.
- קרישנמורטי, ז'. (1997). חופש מהידוע. תל-אביב : כנרת.
- קרישנמורטי, ז' (2000). חיים של תבונה. הוד השרון : אסטרוולוג.
- רוג'רס, ק. (1973). חופש ללמוד. תל-אביב : ספרית פועלים.
- Oakley, S. (1992). Morality and emotions. London: Rontledge.
- Rogeres, C. R. (1961). On becoming a person. Boston: Houghton Mifflin.

تلخيص:

يهدف هذا المقال إلى استقصاء ماهية "المسؤولية"، مبيِّناً الاتجاهات المتناقضة في مقارنة الموضوع. كما يهدف إلى التنبيه بأن كليات إعداد المعلمين، ونتيجة لذلك المدارس أيضاً، لا تقوم بأي استقصاء أو معاينة لمفهوم المسؤولية، وما يفعلونه في الحقيقة لا يتعدى النصح وإلقاء المواعظ.

تفيد عبارة "المسؤولية" – المشتقة من في اللغة العبرية من كلمة אחריות – فيما تفيد أن نتحمل مسؤولية أقوالنا وأفعالنا. غير أنها مشتقة أيضاً من كلمة عبرية أخرى هي كلمة: "אחר" التي تعني الآخر، والتجارب والتفاعل معه.

تتمحور المسؤولية في المفهوم الأول بالإنسان نفسه بالدرجة الأولى، وتلزم بحرية الاختيار، والقدرة على تنبؤ النتائج وإمكانية منع تلك النتائج أيضاً.

أما في المفهوم الثاني، فإنه الاهتمام والمسؤولية نحو الآخر بوصفه موقفاً أخلاقياً.

يقارن المقال بين مقاربتين: مقارنة عقلانية إنسانية تعتمد على تحكيم العقل والاختيار، كتلك المتعلقة بالوظيفة والمسؤولية الشخصية، ومقاربة عاطفية وجدانية قوامها الاهتمام بالآخر. كما وينظر المقال بعد ذلك في قضية المسؤولية في المواقف الجبرية حين يكون الإنسان مسيراً لا يملك إمكانية الاختيار. ويعاين الفرق بين المسؤولية في المدارس والمعاهد العليا لكي يكون بالإمكان تنشئة الطالب تنشئة ناضجة مستقلة ومسؤولة.